

ФОЛЬКЛОРИСТИКА-НАУКА-ШКОЛА

УДК 37.013.43

Інна ЗАЙЦЕВА

ВИХОВНА РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ СУЧАСНОГО СОЦІУМУ

У статті досліджується вплив засобів народної педагогіки на формування національної свідомості особистості. Автор зазначає, що сьогодні всі галузі економіки, державні органи потребують спеціалістів, які поєднують високий професіоналізм із духовністю, сумлінням, людинолюбством. Формування такого фахівця неможливе без розбудови національної системи освіти стратегічною основою якої є етнопедагогіка. Теоретичні положення народної педагогіки відображені у матеріальних та духовних надбаннях національної культури, яка втілюється у казках, легендах, колискових піснях, обрядах. Концепти народної педагогіки допоможуть вивести свідомість кожної молодої людини на рівень системи ідей, поглядів, переконань, якими живе незалежна українська держава, на основі пріоритету загальнолюдських цінностей українського народу, створення умов для задоволення потреб духовного і культурного саморозвитку студентів, і, як наслідок, виховання національної свідомості.

Ключові слова: народна культура, етнос, фольклор, національна ідентичність, національна свідомість.

Постановка проблеми. На початку третього тисячоліття, в час глобальних змін у соціально-економічному розвитку Української держави, гуманістичні принципи повинні залишатися одними з найважливіших ціннісних пріоритетів вітчизняної педагогіки. Тому основною концептуальною ідеєю освіти, на наш погляд, повинна стати парадигма І.Г Єрмакова, за якою вища школа XXI століття в Україні – це насамперед школа полікультурного виховання, культурного самовизначення і самореалізації особистості, де кожній молодій людині створені всі умови для оволодіння базовою культурою, серцевиною якої є духовні цінності українського народу і світової цивілізації [1, с.28].

Актуальність дослідження зумовлюється потребою сучасного суспільства у формуванні у молодого покоління високого рівня національної свідомості, яка є серцевиною української національної ідеї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато педагогів звертали увагу на необхідність глибокого вивчення і правильності використання, застосування принципу народності в процесі виховання. Зокрема ці питання досліджували такі класики педагогіки як Я.Коменський, И.Песталоцці, Г.Сковорода, К.Ушинський, В.Сухомлинський. Значний внесок у дослідження народної педагогіки вніс Г.Волков, який, власне, і запровадив термін "етнопедагогіка". Серед українців-педагогів цим питанням присвятили свої праці Н.Дем'яненко, М.Євтух, А.Марушевич, Ю.Косенко, А.Кузьминський, В.Омельченко, Ю.Руденко.

Мета статті – дослідити вплив народної педагогіки на формування національної свідомості підростаючого покоління.

Виклад основного матеріалу. Майбутнє кожної нації залежить, насамперед, від молоді. Сьогодні всі галузі економіки, державні органи потребують спеціалістів, які поєднують високий професіоналізм із духовністю, сумлінням, людинолюбством [3]. Формування такого фахівця неможливе, насамперед, без розбудови національної системи освіти як найважливішої ланки виховання національно свідомих громадян, формування освіченої, творчої особистості, становлення її фізичного і морального здоров'я, відтворення національної і світової культури, духовності. Національне виховання як історично зумовлена і створена самим народом система родинних цінностей, ідей, поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв, навчально-виховних осередків, закладів та інших форм соціальної практики спрямована на організацію життєдіяльності підростаючих поколінь, виховання їх у душі природно-історичного розвитку матеріальної і духовної культури нації, постає органічним компонентом усіх ланок і форм системи освіти. Звідси принцип нероздільності навчання і виховання, що полягає в їх органічному поєднанні. Головною ж метою національного виховання є набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури спілкування, міжнаціональних взаємин, формування особистісних рис громадян Української держави, розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової та екологічної культури, що сприятиме вихованню цілісної та всебічно розвиненої особистості і є важливою умовою розбудови незалежної української держави.

Аргументовано і переконливо про сутність національного виховання писала С.Русова: "Національне виховання є певний ґрунт у справі зміцнення моральних сил і оновлення, відродження душі народу. Тимто й бачимо, що міцнішою нацією в наші часи виявляє себе та, яка краще за інших вичерпала в своєму вихованні свої глибокі національні скарби і національній психології дала вільний розвиток... Національне виховання виробляє у людини не подвійну хистку моральність, а міцну, цілісну особу" [8, с. 43].

Першоосновою національного виховання є методи народної педагогіки. Народна педагогіка – це не просто галузь педагогічних знань і досвіду народу, що виявляється в домінуючих поглядах на мету, завдання, засоби і методи виховання і навчання, а це й невичерпне джерело навчально-виховної мудрості, це система народних знань і досвіду, яка об'єднує такі важливі сфери, як дитинознавство, родинознавство, сімейне виховання, етику добросусідства, що впливають на формування національної гідності і самоповаги і є важливими складовими національної свідомості, тобто осмисленого, "когнітивного" ставлення до себе, до свого народу, своєї держави, історії, культури, мови.

Важко переоцінити значення функцій народної педагогіки. Адже завдяки їй передаються та примножуються матеріальні та духовні культурні здобутки народу, утверджуються національна самобутність і самосвідомість нового покоління. Народна педагогіка – це система прийнятих у відповідній місцевості методів і засобів виховання, що передаються від покоління до покоління і засвоюються, передовсім, як певні знання, вміння і навички. Народна педагогіка належить до тих могутніх феноменів, що забезпечують збереження національного характеру, звичок і психології людини [7].

Особливістю народної педагогіки є те, що вона виходить із досвіду, що історично склався, включаючи загальнолюдський досвід. Вироблені століттями традиції людського співіснування в усіх народів мають єдину етичну основу, суть якої – соціальне об'єднання людей заради виживання і прогресу. Тому, безперечно, народна педагогіка виступає одним із основних чинників, які впливають на формування національної свідомості.

Змістом навчання і виховання народної педагогіки є реальний процес повсякденного побутового і трудового життя людей. Спираючись на численні праці педагогів, з'ясовуємо, що на формування особистості найбільший вплив мають сім'я, в якій живе і виховується дитина, школа та суспільство.

Батьківська родинна педагогіка – складова частина народної педагогіки, в якій зосереджено знання і досвід щодо створення і збереження сім'ї, сімейних традицій (трудова, моральна, мистецька) [5]. Сім'я виступає домінуючим інститутом у формуванні особистості дитини. У нормальній сімейній обстановці дитина виростає доброзичливою, гуманною, врівноваженою, здатною до співчуття, оптимістичною, з почуттям гумору, із засвоєними етичними правилами та сформованими загальнолюдськими цінностями. Родина прищеплює дітям любов до рідної мови, до рідного краю, до народних і релігійних традицій, звичаїв, обрядів, державотворчі прагнення. Участь у національно-визвольній боротьбі, національно-культурні прагнення єднали батьків, родичів і дітей. Основою виховання була народна педагогіка з її перевіреними віками методами і засобами формування національної свідомості. Головною умовою ефективності формування національної свідомості дітей визнавалася співпраця, взаємна підтримка сім'ї і школи. "Родина і школа – дві могутні сили виховання" [3]. Тому варто зазначити, що народна педагогіка має досить високий авторитет, адже її істинність підтверджена багатовіковою масовою практикою родинно-шкільно-громадського виховання, творцем і носієм якого є сама нація.

Відомий дослідник М.Стельмахович зазначав: "Народна педагогіка – це неписаний, багатотомний, усний підручник про навчання і виховання підростаючих поколінь, який твориться народом, зберігається у його пам'яті й постійно ним використовується" [3, с.13]. "Народна педагогіка належить до тих могутніх феноменів, що забезпечують збереження національного характеру, звичок і психології людини" [4, с. 5], а головним засобом народної педагогіки виступає етнопедагогіка, яка, на думку Г.Волкова, "...досліджує досвід трудящих, з'ясовує можливості й ефективні шляхи реалізації прогресивних педагогічних ідей народу в сучасній науково-педагогічній практиці, досліджує способи встановлення контактів народної педагогічної мудрості з педагогічною наукою, аналізує педагогічне значення тих чи інших явищ народного життя і з'ясовує їх відповідність сучасним завданням виховання" [2, с. 127]. Етнопедагогіка – це не лише емпіричний досвід. Народна педагогіка має свою теорію навчання і виховання. Теоретичні положення етнопедагогіки специфічні, її ідеї сформульовані, звичайно, не науково-педагогічною термінологією, а у формі, доступній і зрозумілій для кожного українця, вони відображені у матеріальних та духовних надбаннях культури, насамперед національної, яка втілюється у казках, легендах, колискових піснях, обрядах.

Народна творчість найбільш зримо наявна у звичаях, у народній музиці, у декоративно-прикладному мистецтві і невидимо наявна вона у способі діяльності і поведінці. Фольклор синтезує поезію, танок і спів, закодовуючи ментальність народу, відрізняючи один народ від іншого.

Фольклор як явище підноситься з глибини етнічної духовності та впливає на розвиток як класичної, так і масової культури. Якщо на початку XIX ст. звучали песимістичні прогнози щодо перспектив розвитку народної творчості українців, то подальші дослідження фольклористів засвідчують, що упродовж розвитку українська традиційна культура збагатилася новими жанрами і трансформувалася в різних видах професійного мистецтва. Інтерес до обрядів і звичаїв в умовах незалежної України пояснюється прагненням усвідомити свою національну неповторність і унікальність. Саме сьогодні актуалізується роль фольклору у розвитку та консолідації нації.

Існує багато прикладів винищення етносів, їх мови і національної культури. Залишаючись у свідомості низки діячів, не зважаючи на несприятливі умови, народна культура поставала засобом ідентифікації з українським етносом (нацією) та відродження національних традицій. Під етнічною (національною) ідентифікацією розуміється усвідомлення тотожності спільних генетичних психологічних рис поведінки, вироблених на базі спільної території проживання, мови, культурних традицій тощо. Проблема національної ідентичності, за своєю суттю філософська, відноситься також до низки культурологічних, перш за все до тих, у яких розроблені еталони (стандарти) етносоціальної поведінки. У цьому ракурсі звички, смаки, історична спадковість, ритуали, традиції, обряди, артефакти визначають певні спільноти в часі та просторі. Для багатьох народів, зокрема і українського, протягом віків позбавленого власного державотворення, народна культура – більше, ніж народна традиція. До нього стікалися духовні сили всіх суспільних верств і за найбільш складних умов він залишався важливим фактором збереження національної самосвідомості. В умовах русифікації, полонізації, дискримінації українських шкіл у радянський період, усунення національної мови з вузів саме народна культура була важливим засобом збереження ідентичності українського народу.

Про національну свідомість, національну ідентичність починають говорити тоді, коли для соціуму важливо визначити свою єдність, свій внутрішній зв'язок, свій історичний характер, свої традиції. Це складові, що визначають сутність національної ідеї. Під національною ідеєю можна розуміти відстоювання статусу українства як нації і не лише з

матеріалізованими ознаками, а перш за все її духовним світом, духовним типом. Це особливо важливо для "недержавних" націй, якою довгий час залишалася українська нація [6].

Великим надбанням нашої народної культури є її регіональне багатство стилів (локальні різновиди народного будівництва, одягу, пісенності, інструментальної музики тощо). Водночас це становить і певну складність у поборенні психології "локального сепаратизму", який виробився під впливом історичних умов розвитку українського етносу, тривалої розірваності українських земель, що перебували під владою інших держав. Проблема може бути розв'язана за умови усвідомлення необхідності збереження цілісної етнічної культури при диференційованості в ній історико-етнографічних нашарувань і подоланні інерції минулого – політичних чвар між різними регіонами.

Природа фольклору, його структура відповідають вимогам соціуму. Особистісне у творчості народу підпорядковуються суспільним інтересам, а нові елементи закріплюються у фольклорі лише тоді, коли вони відповідають його ціннісним основам. Без збереження ідентичності з традицією неможлива життєздатність фольклорних явищ.

Народна творчість як прояв спільної діяльності людей є невід'ємним компонентом засвоєння досягнень культурного розвитку людства та їх передачі наступним поколінням. Етика й естетика фольклору формується у процесі творення життя у праці. У цьому його велика морально-виховна сила, яка виявляється у різноманітних формах – казках, народних піснях, прислів'ях, приказках, анекдотах тощо.

У слов'янському фольклорі вирізняються дві віковічні ідеї, які визначають сутність його етичного начала, прославлення добра, позитивного героя, заборона зла у людських стосунках. Добро і зло не можуть бути реальними без добрих людей та їх добрих учинків – така ідея пісень, казок, оповідей. Усі заборони (табу) у фольклорі виходять із відвічно вироблених уявлень про добро і зло. Так, добром і благом вважалася чесна праця, а все, що іде не від праці, містило негативну оцінку.

С.Ф.Русова вважає, що не менш дієвим етнопедагогічним засобом є гра [8]. Адже в грі відбиваються расовий і національні впливи. Також гра є показником характеру і темпераменту людини. Так, українська народна гра містить у собі деякі хліборобські моменти, у ній дитина драматизує доросле життя, перетворює основні моменти переживань людства. Гра є засобом залучення до праці і фізичного розвитку.

Важливе місце в системі національного виховання відводиться вихованню рідним словом, адже мова є національною ознакою. Саме в мові, як сказав Іван Огієнко, "наша культура, ступінь нашої свідомості".

Мова виступає головним чинником консолідації нації. Засвоюючи мову з найбільш раннього віку, діти поступово стають носіями національного змісту, духу: засобами рідної мови в них найефективніше формуються національна психологія, характер, світогляд, свідомість і самосвідомість та інші компоненти духовності народу [8].

Висновки. Отже, народна педагогіка, яка ґрунтується на засадах національних цінностей, традицій, звичаїв, національної педагогічної спадщини, є стратегічною основою національної освіти, яка передбачає, що зміст, форми і методи навчання і виховання повинні будуватися з урахуванням тисячолітньої історії, споконвічної культурно-історичної традиції українського народу на основі національної культури, збагаченої кращими здобутками світової. Концепти народної педагогіки допоможуть вивести свідомість кожної молодої людини на рівень системи ідей, поглядів, переконань, якими живе незалежна українська держава, на основі пріоритету загальнолюдських цінностей українського народу, створення умов для задоволення потреб духовного і культурного саморозвитку студентів, формування у них навичок самостійного творчого мислення, і, як наслідок, виховання національної свідомості. Адже лише національно свідомий юнак або дівчина готові так жити, працювати і боротися, щоб мати право з гордістю повторити знамениті слова Т.Г.Шевченка: "Історія мого життя є частиною історії моєї Батьківщини".

Список використаної літератури

1. Ермаков И.Г. Культуротворческий потенциал просвещения на пороге XXI столетия / П.Г.Ермаков // Высшее образование: проблемы и перспективы развития. – К., 1995. – С.28.
2. Волков Г.Н. Этнопедагогика: Учеб. для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений / Г.Н.Волков. – М.: Издательский центр "Академия", 1999. – 168 с.
3. Лузан П.Г. Активізація навчання студентів / П.Г.Лузан / За ред. Дьоміна А.І.-К., 1999. – 216 с.
4. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка / М.Г.Стельмахович. – К.: Радянська школа, 1985. – 312 с.
5. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка / М.Г.Стельмахович. – К.: ІЗМН, 1997. – 232 с.
6. Теоретичні засади виховання національної самосвідомості. Програма спецкурсів і навчальний посібник / За редакцією Д.О.Тхоржевського. – К.: ІЗМН, 1998. – 150с.
7. Фіцула М. М. Педагогіка: навч. посіб. / М. М. Фіцула. – 3-тє вид., стереотип. – К.: Академвидав, 2009. – 560с.
8. Юда Л. А. Засоби етнопедагогіки в педагогічній спадщині С. Ф. Русової / Л.А.Юда. – К., 2011.

Одержано редакцією – 12.11.2014. Прийнято до публікації – 16.12.2014.

Аннотация. Зайцева И. Воспитательная роль украинской народной культуры в условиях трансформационных процессов современного социума.

В статье исследуется влияние средств народной педагогики на формирование национального сознания личности. Автор акцентирует внимание на том, что сегодня всем направлениям экономики, государственным органам необходимы специалисты, которые обладают высоким уровнем профессионализма, ответственности наряду с духовностью, человеколюбием. Формирование такого профессионала невозможно без усовершенствования национальной системы образования стратегической основой которой является этнопедагогика. Теоретические положения народной педагогики отображены в материальных и духовных богатствах национальной культуры, которые реализуются в сказках, легендах, колыбельных песнях, обрядах. Концепты народной педагогики помогут вывести сознание каждого молодого человека на уровень системы идей, взглядов, убеждений, которыми живёт независимое украинское государство, на основе приоритета общечеловеческих ценностей украинского народа, создания условий для удовлетворения потребностей духовного и культурного развития студентов, и как следствие, воспитания национального сознания.

Ключевые слова: народная культура, этнос, фольклор, идентичность, национальное сознание.

Summary. Zaitseva I. Educational role of Ukrainian folk culture in the transformation processes of modern society. The article examines the impact of traditional pedagogy on the formation of personal political identity. The author notes that today all industries and state authorities need specialists who combine professionalism with spirituality, conscience and humanity. Formation of such a professional is not possible without improving national education policy framework of which is ethnopedagogy. The theoretical folk pedagogy reflected in the material and spiritual heritage of national culture that are embodied in fairy tales, legends, nursery songs and rituals.

Concepts folk pedagogy will help bring awareness of every young person on the level of ideas, opinions and beliefs, which lived independent Ukrainian state, based on the priority of universal values of the Ukrainian people, the creation of conditions to meet the spiritual and cultural self-development of students, and as a result, the national education consciousness.

Keywords: folk Culture , ethnicity, folklore, national identity, national consciousness.